

Tar Ibolya

Vergilius álomkapui

Az alvilági út befejeztével, mely a hősszemlével ér véget, Anchises az álomkapukhoz vezeti Aeneas és a Sibyllát, s az elefántcsontból valón át engedi ki őket a felvilágra:

Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
cornea, qua veris facilis datur exitus umbris;
altera candenti perfecta nitens elephanto,
sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes

Aen. 6, 894—897

A hatodik ének vége többszörösen is hangsúlyos hely: egyfelől a rendkívül súlyos mondanivalóktól terhes alvilágjárás, másfelől magát a hatodik éneket zárja le, továbbá az Aeneis első felének berekesztése. Semmiképp sem tekinthetjük tehát már csak ilyen értelmű jelentősége miatt sem afféle odavetett befejezésnek, mondhatnók az elbeszélés befejezése kényszerének — abban az értelemben, hogy Vergiliusnak valamiképp vissza kell juttatnia hőseit a felvilágra, amihez hatásos képet választott az álomkapukkal, mely hatásosságán túl régi tradícióra megy vissza. Vergilius szerkesztő művészetét ismerve szinte biztosan állíthatjuk, hogy nem hagyta kiaknázatlanul a hely hangsúlyos voltát, s túl az elbeszélés elsődleges értelmén valami egyebet is kereshetünk e sorok mögött.

A költői szabadság más megoldásokat is lehetővé tett volna: Aeneas és a Sibylla akár ugyanazon az úton is visszatérhettek volna, Charon újra átevezhetett volna velük az Acheronon. (Az Aeneis alvilágának topográfiájával kapcsolatban van is olyan elképzelés, amely önmagába visszatérő körként írja le Aeneas útját, s a levelei alatt álmokat hordozó szilfa környékére, a vestibulumhoz helyezi az elefántcsontkaput.²)

Ha a hatodik ének egészét nézzük, az álomkapuk beiktatása szerkezetileg indokolt: az ének a Cumaeba való érkezés képeivel kezdődik s az onnan való távozással végződik. Ez mintegy keretbe foglalja a köztes eseményeket. Ezt a keretes szerkesztést folytatja és erősíti a kapu-motívum: az ének elején az Apollo-templom kapujának s a rajta lévő ábrázolásoknak a leírása, a végén pedig az álomkapukon át való távozás. Ez a megfelelés rögtön felkeltheti gyanúnkat azzal kapcsolatban, hogy az Apollo-templom kapujának említése és leírása sem

* A tanulmány a TO 22489/1997-es OTKA-pályázat támogatásával született.

² H. R. Steiner: *Der Traum in der Aeneis*. Bern 1952, 92 skk. — E. L. Highbarger: *The Gates of Dreams*. Baltimore 1940, 70—73.

egyszerű ekphrasis, az epikus művekben gyakorta alkalmazott műleírás, hanem valamely jelentéssel terhes: a labirintus és a hozzá kapcsolódó történet halálesetei hangulatilag előkészítik az alvilágjárás, a labirintus önmagában pedig az élet-halál közötti közlekedés jelképe — a templomkapukon lévő ábrázolás tehát szimbolikusan is megelőlegezi a katabasist és anabasist, mely utóbbi — az elbeszélés elsődleges értelmében, immár nem szimbolikusan — az alvilágot a felvilággal összekötő álomkapun át történik.

Ha az álomkapu-részletet mint az alvilágjárás befejezését vesszük szemügyre, itt az a kérdés is felmerül, Vergilius vajon miért a hamis álmok kapuján át távoztatja Aeneast (és a Sibyllát). Hiszen a költői szabadság ez esetben is megengedte volna a választást. Ha Vergilius ennek ellenére az elefántcsontkapun át történő anabasisról ír, fel kell tételeznünk: ennek is van valamilyen jelentősége. Ennek kapcsán természetesen azt is felvethetjük, milyen hagyományt követ Vergilius, s esetleg pusztán a tradíció követésével magyarázható-e a költő választása. Ha mégsem, akkor vajon hogyan értelmezhetjük ezt a részletet: allegorikusan vagy elsődleges jelentésében? Ha pedig allegorikusan értelmezzük, vajon ezt az egész alvilágjárásra vonatkoztathatjuk, avagy csak Anchises jóslatára, avagy pusztán magára Aeneasra?

A hagyománnyal kapcsolatos kérdésre könnyen válaszolhatunk: az Odysseia az előkép. A 19. ének 562—567-ig terjedő soraiban Pénélopé szól az elefántcsont- és szarukapuról s arról, hogy a hamis álmok az elefántcsontkapun át érkeznek az emberekhez. Ezek csalókéak, nem mennek teljesebbé, míg a szarukapun át érkezők a jövőben bekövetkező események igaz hírnökei.

A homérosi hely értelmezésével már az antik kommentárok is foglalkoztak. Eustathios az Odysseia e részéhez írott magyarázataiban ezekre utal vissza („sok bölcs dörzsölte vékonyra az álomkapukat”), majd több különböző magyarázatot ad. Ezekből a legtöbb figyelmet érdemlők:

a.) E. etimológiai összefüggést vagy legalábbis paranomasiát lát a κραινειν (beteljesíteni, beteljesedni) és a κέρασι (szaru) között, a κέρας-t a κραινω-ból ill. κραινω-ból vezetvén le. Az elefántcsontkapuval kapcsolatban Pénélopé az ἐλεφαίρω (megcsal, becsap) kifejezést használja, amit E. maga nem hoz ugyan ugyanúgy összefüggésbe az ἐλέφας-szal mint a κραινειν-t a κέρας-szal, de az analógiás gondolkodás alapján itt is hasonló összefüggést sejthetünk.

b.) Allegorikusan értelmezve a szaru a szemmel hozható kapcsolatba a szem szaruhártyája miatt, az elefántcsont pedig a fogakkal. Pénélopé tehát E. szerint szimbolikusan azt mondaná, hogy a látott dolgok hitelt érdemlőbbek, mint a csupán elbeszéltek.

c.) A szarukapu áttetsző, az elefántcsontból való, mely a hamis álmok kapuja, nem az: az előbbin át lehet látni, ezt a valóságossággal hozza összefüggésbe E., az utóbbi nem áttetsző, tehát nem lehet átlátni rajta — ez a hamisság analógiája.³

³ Eustathios a korábbi magyarázatokról: Commentarii 1877.22—3 (713.30—1). Az etimológiai magyarázathoz ld. Comm. 1877.26—30 (713.34—8). Az allegorikus értelmezést 1877.34—9 (713.44—9)-ben olvashatjuk, a szarukapu áttetsző s a másik nem áttetsző voltához ld. 1877.33—5 (712.42—4). A homérosi hely értelmezéséhez ld. A. Amory: The Gates of Horn and Ivory, YCS 20,1966,3—57. Amory a Vergilius-hellyel nem foglalkozik.

Az a hangbeli megfelelés, amely a görögben szójátéknak hat s amelyet Eustathios etimologizál, a latinban visszaadhatatlan. A másik két magyarázatot, melyek feltehetően részben szintén antik értelmezésre nyúlnak vissza, nem tudjuk visszavetíteni a vergiliusi helyre. Vergilius feltehetően csupán a motívumot vette át Homérostól s a maga költői céljának megfelelően használta fel.

Az álomkapuk beiktatását tehát a fent említett szerkezeti szempont mellett a homérosi tradíció is magyarázza, azonban azt nem, miért a hamis álmok kapuján át távozik Aeneas az alvilágból. Norden a hatodik énekhez írt kommentárjában, elfogadván W. Everett⁴ álláspontját, ezt mint egyszerű időmeghatározást magyarázza: az ókoriak elképzelése szerint a hamis álmok éjjél előtt jönnek az emberekhez, tehát az előtt az időpont előtt, amikor a holtak feljöhetnek a felvilágra, s az élőknek a holtak előtt kell visszajutniuk az alvilágból.⁵ Az ezt alátámasztó antik szöveghelyek⁶ mellett magában az Aeneisben találunk egy ellenpéldát: a második énekben (v. 268 skk.) Aeneas előtt a *prima quies* idején, tehát éjjél előtt megjelenik Hector, aki igaz dolgokat tár fel Aeneas előtt. Ez többek szerint már önmagában gyengíti a nordeni (everetti) teóriát. Valójában nem így van, mert Hector nem igazi álom, hanem álombeli jelenés volt, s ezeket elkülönítették az antikvitásban. De még így is megmarad ellenvetésként az, hogy Vergiliusnak nem volt feltétlenül szüksége egy ilyen burkolt időmeghatározásra, ha csupán az időpontot akarta jelölni, mivel az idő múlására már történt utalás.: a Sibylla kétszer is figyelmezteti és sietésre ösztönzi Aeneast (v. 539, 629—630). Ezen felül időmeghatározásként egyszerűbb lett volna a második ének megoldása (*prima quies*, v. 268), avagy egyszerűen *ante mediam noctem*. A hamis álmok kapuján való távozás mint időmeghatározás gondolatára a későbbiekben még visszatérek.

Norden kommentárjának meghatározó hatása ellenére több magyarázót nem elégtett ki ez az egyéb tartalmi összefüggéseket kizáró értelmezés. Highbarger, mint fentebb láttuk, topográfiailag látszólag logikus megoldást keresett azzal, hogy a hamis álmok kapuját a *vana insomnia*-t hordozó szilfa közelében helyezte el. Így viszont a két álomkaput választotta el egymástól, amire a vergiliusi szövegben nincs semmiféle adalék. Másfelől arra sem találunk semmilyen utalást, hogy Aeneas ugyanazon az úton tért volna vissza az alvilágból, mint ahogyan jött.

Rolland interpretációja⁷ a tényyszerűségekre alapoz: Aeneas az aranyágtól megvált, amikor áldozati ajándékként Proserpina küszöbén helyezte el, ily módon nem áll többé „védelem” alatt, s így nem is tud az igazi árnyakkal a felvilágra menni, hanem csak a hamis árnyakkal együtt, észrevétlenül elvegyülvén köztük. Az értelmezés figyelmen kívül hagy két fontos tényezőt: Aeneasnak az aranyágot el kellett helyeznie Proserpina küszöbén, továbbá maga Anchises az, aki a hamis árnyak kapujához vezeti el fiát.

T. J. Haarhoff⁸ új grammatikai-szintaktikai magyarázatot ad. Szerinte az *ad coelum* jelentése nem „felvilágra”, hanem, mivel szintaktikailag a *falsa*-val kapcsolódik össze, a

⁴ Upon Virgil, Aeneid VI 893—8, CR 14, 1900, 153—4.

⁵ E. Norden: P. Vergilius Maro, Aeneis, Buch VI. Darmstadt 1970, 5. Aufl., p.348.

⁶ Moschos 2,1 skk; Hor. sat. 1,10,33; Ov. Her. 19,195; vö. Plat. Cri. 44a; CÉpigr. 1109,7. A nézet orvosi megindoklásához ld. Plin. nat. 10,211; Artem. D. 1,7,13; Macr. somn. 1,3,4 sk.

⁷ L.F.Rolland: La porte d'ivoire, REL 35,1957,204—223.

⁸ The Gates of Sleep, G&R 17,1948,88—90.

következőképpen értelmezhető: hamis a felvilág vonatkozásában. Ami tehát Aeneas számára az alvilágban igaznak tűnik, az a felvilágon élők számára már nem így van. Ez az interpretáció lényegét tekintve közel áll a harvardi iskolához, azonban a grammatikai indoklás nem áll meg a lábán. A szövegben ugyanis az *ad* a *mittunt* mellett szerepel, s ez egyértelműen irányt fejez ki.

Az ú.n. harvardi iskola az Aeneis pesszimizmusát, Vergilius negatív kritikáját hangsúlyozza — ennek jegyében az álomkapuknak is hasonló jelentést tulajdonít. E helyt legyen elegendő Putnamra hivatkozni⁹, aki szerint az elefántcsontkapun át való távozás Anchises prófécijának pozitív üzenetét kérdőjelezi meg.

B. Otis¹⁰ Aeneas egész alvilági utazását álomként értelmezi. „Virgil here assimilates Aeneas to the insomnia rather than to the *verae umbrae*. This clearly signifies that his Hades-vision is a dream and a „false dream” in the sense that it is not to be taken as literal reality.” Aeneasnak, mivel ő nem a *verae umbrae* kategóriájába tartozik, értelemszerűen a falsa insomnia kapuján, az elefántcsontból valón át lehet csak feljutnia a felvilágba.¹¹ H. R. Steiner¹² hasonlóképpen vélekedik, sőt, szerinte az árnyképek kettős értelemben is igazak: igaz az, amit kinyilatkoztatnak, egyszersmind igazi halotti szellemek, nem pedig hamis árnyképek.

Otis értelmezése többekre hatott a későbbiekben, olykor némi módosítással, olykor továbbfejlesztve azt. Az egyik legátfogóbb megközelítés Agatha Thorntonnak köszönhető,¹³ aki az álomhipotézist allegorikus-kozmikus értelmezéssel kapcsolja egybe. Thornton szerint Aeneas alvilági útja nem epikus történet, hanem istentől inspirált álombeli utazás, melynek során Aeneas a kozmosz különböző részeit járja be. Felemelkedése a föld és a hold közti levegő-szférából indul s a holdon túljutva eléri az aethert, ahol az Elysium foglal helyet, innen tér vissza a Lethe völgyébe, végül pedig a (sötét) levegő szférájába, ahonnan azután az elefántcsontkapun át a felvilágba jut. Az álomkapuk bevonása és az elefántcsontkapun át való távozás Thornton szerint Aeneas útjának álombeli, tehát nem szó szerinti értelemben valóságos voltára utal — ennyiben „hamis”. Az alvilági utazás allegorikus értelmű: valójában a lélek égbe való felszállását jelenti.

E. Christmann tanulmánya¹⁴ a konkretizálóbbr megközelítések közé tartozik. Azt bizonyítja, hogy Anchises prófécijája csak Aeneasra vonatkoztatva bizonyul hamisnak (s ezért távozik a hamis álmok kapuján), mivel apja szavai alapján hosszú életben reménykedhet. A hagyomány ennek ellentmond, egyetlen adat sem szól Aeneas hosszú életéről, mint Christmann írja. Ebben a megoldásban az a problematikus, hogy a szerző a mű autentikus világának igazságával művön kívüli szempontot állít szembe.

⁹ M.C.J.Putnam: *The Poetry of the Aeneid*. Cambridge, Massachusetts 1965.

¹⁰ *Three Problems of Aeneid 6*, TAPhA 90,1959,165—179.

¹¹ O.c. p.176.

¹² *Der Traum in der Aeneis*. *Noctes Romanae* 1952, p.90.

¹³ *The Living Universe. Gods and Men in the Aeneid*. Leiden : Brill 1976. *Mnem.Suppl.*46, főként pp. 35—49.

¹⁴ *Der Tod des Aeneas und die Pforten des Schlafes*. In: *Studien zum antiken Epos*. Meisenheim am Glan 1976, 251—279.

Az áttekintés során a legjellegzetesebb értelmezéseket igyekeztem kiragadni e sokat vitatott hely szakirodalmából: ezekből is kitűnik, hogy a különböző szintű megközelítések más-más eredménnyel járnak.

Az elsődleges elbeszélés szintjét figyelembe véve merül fel az időmeghatározás kérdése (Norden), avagy a Christmann-féle interpretáció. Ez megfeleltethető a korabeli átlagos, mitológiában jártas közönség olvasatának.

Putnam és Otis értelmezése (különbözőségük dacára) az elbeszélés első síkja mögött gondoló, irodalmi érzékkel bíró és allegorizáló hajlamú olvasók értelmezésének lehetne a megfelelője.

A. Thornton interpretációját a legtájékozottabb, filozófiai és teológiai műveltséggel bíró, beavatott közönség olvasatával hozhatjuk összefüggésbe. A jelentés, melyet Thornton kifejti, egy elképzelt antik olvasóközönség körében nyilván nem lett volna mindenki számára érthető, ellenben a művet a legelvontabb szinten értelmezni tudók számára a másik két olvasat is megközelíthető lett volna. Mindebből csupán azt a következtetést szeretném levonni, hogy a különböző szintű olvasatok békésen megférnek egymás mellett, s jogosultak is, legfeljebb nem mind kielégítő egy komplex értelmezés igényéből kiindulva.

Mint fentebb láttuk, Norden értelmezésével kapcsolatban az okozhat bizonytalanságot, hogy a harnis álmok kapuján át való távozás pusztán időmeghatározás. Norden nem fejt ki ennek az időbeli behatároltságnak az okát. Az alvilágba hajnalban száll alá Aeneas (v. 255 skk.), és éjjel előtt távozik. Ez az egy napos időtartam két dologra emlékeztet: beavatási szertartásra és az antik tragédia cselekményének időtartamára. A beavatási szertartásoknál a gyakran több napos előkészületek után a legfontosabb események, maga a beavatás tehát, egy nap alatt játszódik le. Aeneas alvilági útja bizonyos értelemben kétségkívül beavatás: Anchises a jövő tudójává teszi. Ha allegorikusan értelmezzük (vö. Thornton), az egész alvilági utat filozófiai-teológiai beavatásnak foghatjuk fel.

Ezt az értelmezési lehetőséget avagy ezt az olvasatot megengedve vizsgáljuk meg, milyen eredménnyel járhat az irodalmi-értelmező megközelítés. Vergilius határozott és feltűnő időbeli korlátokat szabott az alvilágjárásnak. Ennek az útnak a során Aeneas részben cselekvő, részben szemlélő. Utóbbi állapot egyértelműen egyeduralkodó az Anchisszel való találkozást követően, amikor Anchises mintegy a pszichológia módszerével élve feltárja Aeneas előtt a lélek útját, megtisztulását s a lélekvándorlás tanát, majd pedig Róma jövődjét. Az Anchisszel való találkozás után Aeneas a jövő felé orientálódik, az ezt megelőző részekben a múlttal, mégpedig saját múltjával szembesül. Az alvilágba való leszállás alapvető és fő célja Anchises felkeresése volt. Vergilius ennek ellenére igen nagy részletességgel és terjedelemben írja le az alvilági utat: az elysiumi tájék leírása a 638. sorral kezdődik, Anchises a 679. sortól kapcsolódik be, a lélekvándorlástan kifejtése és a hosszlemlé a 892. sorig tart. Ezzel az összesen 259 sorral szemben áll a 268. sorral kezdődő alvilági út leírása a 416. sorig az Acheron partjára való eljutással illetve az átkelés leírásával, a 417. sortól az Acheronon túli világ s az ott lakók ábrázolásával, akiket a tradíciónak megfelelően külön-külön kategóriába sorol Vergilius.

Az Acheronon inneni és túli részek leírásakor a költő bizonyos pontokon „aktualizál” a tradicionális (de költői eszközeiben, a leírás részleteiben azon túlmutató) anyaghoz képest, ugyanis meghatározott alakokon keresztül ezt hozzákapcsolja az Aeneis

cselekményéhez. Vergilius három alakot emel ki: Palinurust, Didot és Deiphobust. Palinurus mint temetetlen holt még az Acheronon innen, utóbbi kettő az Acheronon túl van, tehát a velük kapcsolatos elbeszélés abban a részben foglal helyet, melynek terjedelme csaknem megegyezik az elysiumi leírás hosszával (221 sor 259 sorral szemben). Ha ezeket az „aktualizáló” momentumokat nem iktatja be Vergilius, az arányok megváltoznak, s a rész terjedelmileg kevésbé hangsúlyossá válik, mint az Elysiummal foglalkozó leírás.

Ha a Palinurusszal, Didóval és Deiphobusszal való találkozást megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy Aeneas mintegy valamiféle múltba való utazás részesévé is válik — saját jelenétől egyre távolabb eső időt képviselnek Aeneas életének folyamatában az említett szereplők.

Palinurus Misenus alvilági megfelelője jelentőségét tekintve: Aeneas Itáliába vezető útján a végső cél elérése előtt az egyik utolsó áldozat. Misenus eltemetése az alvilágba való leszállás egyik feltétele volt: a holttest nem szennyezhetette be a területet. Egyúttal azonban az út lezárulását is jelentette: Itália földjét elérték Aeneasék. A Cumaeból való továbbutazás ehhez képest már kisebb jelentőségű. A Palinurusszal való találkozás s annak nem csupán Palinurusnak szólóan megnyugtató befejezése (eltemetik s a vidéket róla nevezik majd el, vv. 377—381) Aeneas számára megerősíti a Misenus temetése által sugalltakat: véget ért a menekülés, a cél közelében van. A múltnak ez a külső események szintjén való lezárását jelenti.

Az Acheronon túli szembesülések jelentőségükben messze felülmúlják az előbbit. Ez a rész valódi ellenpárja az Anchisesszel való találkozásnak: Aeneas itt saját érzelmi múltjával is szembesül. Dido alakja jelképezi az egyéni és közérdek közötti fájdalmas konfliktust. Aeneas egymaga — ahogyan Vergilius érzékelteti a negyedik énekben — talán nem is tudta volna legyőzni a kísértést (ezt erősíti 6,460: *invitus, regina, tuo de litore cessi*), hogy egyéni boldogság- és beteljesedés-igényének engedjen; isteni figyelmeztetést és megerősítést kellett kapnia. Aeneas emberi volta azonban érzelmi lényé is teszi: a heves fájdalom, ahogyan Didóra reagál, azt sugallja, hogy a felszín alatt még továbbmunkál benne az emlék. Aeneasnak Itáliába érkezése után csak a jövőre szabad figyelnie, csak így tudja beteljesíteni feladatát. A Didóval való találkozás arra ad módot a számára, hogy feldolgozza érzelmi múltját, s így megtisztulva álljon elébe jövődjének. Ezt a megtisztulást, felszabadulást jelképezik Aeneas könnyei:

lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat (v.468)

prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem. (v.476)

A másik, még régebbi múltat felidéző fájdalmas találkozás Deiphobust hozza Aeneas elé. Az árnykép szörnyűséges megcsönkítottsága magába sűríti a trójai háború minden borzalmát, keservét, minden veszteségét, azokat az eseményeket, az amelyekre való emlékezést más szintűvé kell tenni, nem újra átélni, mint a Karthagóba való érkezéskor a Iuno-templom kapuján lévő ábrázolások megsemmisülésekor — múlttá, feldolgozott múlttá kell tenni, hogy az emlékekben való élés ne tegye lehetetlenné a jövődőt. S Aeneas ekkor is könnyekre fakad, ahogyan ezt közvetetten megtudjuk a Sibylla szavaiból:

nox ruit Aeneas: nos flendo ducimus horas. (v.539)

Harmadszorra az Anchisesszel való találkozáskor ont könnyeket Aeneas:

.... largo fletu ... ora rigabat. (v.699)

Az alvilági utazás végső célja Aeneas számára az apjával való beszélgetés, ami valójában nem beszélgetés, hanem a tanítás és prófécia meghallgatása. Ez a sírás után következik el. A lélek útjáról szóló tanítás filozófiai-teológiai síkon avatja be Aeneast, a megtisztulás és a lélek halhatatlanságának reményét adva neki, az utódokról szóló jövendölés pedig teljességgel a jövő felé orientálja. Aeneast beavatni mindenbe — ez volt Anchises utolsó feladata. Ez volt az utolsó alkalom, amikor apai-fiúi függésben voltak egymással Aeneasszal. Ha megvizsgáljuk az Aeneis második felében a helyeket, ahol Anchises neve szerepel, ezek legfeljebb azt jelzik, hogy Aeneas Anchises fia, illetve bizonyos szereplők megemlékeznek Anchisesről. Megszűnt az a döntő és irányító szerep, ami az Aeneis egész első felében meghatározta Anchises jelenlétét. Aeneas ekkor, az alvilági találkozáskor válik igazi felnőtté, fel tudja dolgozni apja halálát, önállóvá és öntörvényűvé tud válni a fiúi kegyelet megőrzése mellett.

Az Anchisesszel való találkozás a múlt és a jövő küszöbe: apja elvesztésének meggyászolása, de apja révén a jövő megismerése.

Háromszor sírt Aeneas alvilági útja során, mind a háromszor szembesült múltjával, annak fájdalmas veszteségeivel, s könnyhullatása megtisztította, felszabadította: kinyílt a jövőre és a magasrendű tanítás befogadására. Mindezenközben Aeneas egyszerre szemlélő és szereplő — szereplő, amennyiben ő az, aki végigmegy az alvilági úton, de szemlélő, amennyiben szembesül múltjával, s a könnyek jelzik, hogy mindhárom esetben ez a katharxis élményét jelenti számára. Ebben az értelemben tragédia Aeneas alvilági útja — az önmagával szembenező és a túllépésre felszabadult ember drámája. Így kap tágabb értelmet a hamis álmok kapujának időmeghatározó volta: az egy napba sűrített drámai történet végét jelzi.